

**До разової спеціалізованої вченої ради
Національного університету
«Одеська юридична академія»**

РЕЦЕНЗІЯ

рецензента – доктора юридичних наук, професора, професора кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія» Мішиної Наталі Вікторівни на дисертацію Ігнатової Анастасії Сергіївни на тему «Конституційний статус національних меншин: порівняльно-правовий аналіз», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», галузь знань 08 – Право

На основі вивчення дисертації, анотації і праць, що були опубліковані за темою дисертації, було встановлене наступне.

Актуальність теми дисертації. Упродовж останніх десятиліть проблематика прав національних меншин посідає важливе місце у конституційно-правовій доктрині європейських держав. Водночас сучасні процеси глобалізації, інтеграції, розвитку інформаційного суспільства, цифровізації публічного управління та посилення міжкультурної взаємодії формують нові виклики для традиційних моделей правового регулювання етнонаціональних відносин. За таких умов особливої актуальності набуває дослідження конституційного статусу національних меншин як складного багатоелементного правового явища, що поєднує індивідуальний та колективний виміри реалізації прав людини.

Для України зазначена проблематика має особливе значення у зв'язку з реалізацією стратегічного курсу на членство в Європейському Союзі. Захист прав національних меншин сьогодні є не лише складовою внутрішньої політики держави, але й важливим елементом виконання міжнародно-правових зобов'язань України та одним із критеріїв оцінки відповідності національної правової системи європейським стандартам захисту прав людини. У цьому контексті актуалізується

потреба в комплексному аналізі міжнародно-правових механізмів захисту прав національних меншин, особливостей їх імплементації в національне законодавство та перспектив подальшої гармонізації українського права з правом Європейського Союзу.

Таким чином, актуальність теми дисертації А. С. Ігнатової визначається потребами подальшого розвитку науки, необхідністю вдосконалення законодавчих підходів до забезпечення прав національних меншин в умовах європейської інтеграції України, зростанням значення проблематики національної самоідентифікації, а також необхідністю наукового осмислення нових викликів, що постають перед державою та суспільством у період воєнного часу. З огляду на викладене тема дисертаційного дослідження є актуальною, своєчасною та має істотне значення для розвитку сучасної науки конституційного права.

Зв'язок дисертаційної роботи з науковими планами і темами.

Дисертацію виконано в рамках наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» в контексті теми: «Правове та соціальне життя України у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» та 2021-2025 роки (державний реєстраційний номер 0122U000266) та «Соціально-політична стабільність у період воєнних та поствоєнних трансформацій: правові, економічні, гуманітарні, інноваційно-технічні можливості в цифрову еру» на 2026-2030 роки (державний реєстраційний номер 0126U000107), а також у межах плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Здобутки та виклики сучасного конституціоналізму: людський вимір» на 2021-2025 роки та «Конституційна стабільність і людський вимір права в період воєнних і поствоєнних трансформацій: доктрина та практика» на 2026-2030 роки. Тему дисертації затверджено вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол № 2 від 09 листопада 2022 року).

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, зумовлені насамперед

правильно обраною методологією наукового пошуку, послідовністю викладу матеріалу та належним рівнем опрацювання наукових джерел, національного законодавства, міжнародно-правових актів і зарубіжного досвіду. А. С. Ігнатовій вдалося забезпечити внутрішню логічну єдність усіх структурних елементів роботи, що знайшло своє відображення у сформульованих висновках та рекомендаціях. Проведене дослідження вирізняється системним підходом до аналізу проблем конституційно-правового статусу національних меншин, а також прагненням осмислити відповідну проблематику крізь призму сучасних євроінтеграційних процесів, розвитку конституціоналізму та трансформацій, спричинених умовами воєнного часу.

Мета та завдання дисертаційної роботи. Метою дослідження є комплексний конституційно-правовий аналіз статусу національних меншин в Україні, виявлення проблем реалізації їхніх прав у сучасних умовах, узагальнення національних та міжнародних стандартів, а також у формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення механізмів забезпечення та захисту прав національних меншин відповідно до європейських підходів та актуальних викликів, спричинених суспільно політичними трансформаціями та воєнним станом.

Для досягнення зазначеної мети А. С. Ігнатовою виконано такі завдання:

– розкрито закономірності та тенденції розвитку конституційно-правового регулювання статусу національних меншин в Україні, простежено еволюцію відповідних норм від періоду становлення незалежності до сучасного етапу європейської інтеграції та визначено ключові фактори, що вплинули на трансформацію державної етнонаціональної політики;

– проаналізовано стан наукової розробленості питань реалізації прав національних меншин та виокремлено основні наукові підходи, дискусії та прогалини в дослідженнях відповідної проблематики;

– досліджено міжнародно-правові стандарти, що визначають вимоги до держав щодо забезпечення прав національних меншин, та з'ясовано рівень їх імплементації у вітчизняне законодавство;

– досліджено конституційні гарантії прав національних меншин, а також особливості їх практичної реалізації у сферах освіти, культури, мови, участі в суспільно-політичному житті та взаємодії з органами державної влади;

– здійснено соціально-правовий аналіз чинних механізмів захисту прав національних меншин;

– проведено порівняльно-правовий аналіз конституційно-правового регулювання статусу національних меншин у державах Європейського Союзу та Центрально-Східної Європи;

– узагальнено результати сучасних емпіричних досліджень, зокрема авторського опитування, з метою визначення фактичного рівня реалізації прав спільнот національних меншин та виявлення основних проблем, з якими стикаються представники меншин у повсякденному житті;

– визначено ключові бар'єри, що впливають на стан правового захисту національних меншин в Україні;

– сформульовано пропозиції щодо удосконалення конституційно-правових механізмів реалізації та захисту прав національних меншин тощо.

У рамках цих та інших поставлених у дослідженні завдань, А. С. Ігнатова правильно формулює **об'єкт і предмет** свого наукового пошуку. Так, **об'єктом** дисертаційного дослідження вона визначає конституційно-правові відносини, що виникають у процесі визначення, забезпечення та реалізації статусу національних меншин у різних правових системах, а також механізми їх гарантування в умовах демократичної держави та європейської інтеграції. **Предметом** наукового пошуку визначається конституційний статус національних меншин та його порівняльно-правовий аналіз.

Такий комплексний підхід надав А. С. Ігнатовій можливість дійти системних висновків при визначенні результатів і обґрунтуванні низки нових положень, які мають важливе значення для юридичної науки і практики.

Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Про належний рівень виконання поставленого наукового завдання свідчить як загальна логіка побудови дисертаційного дослідження, так і коректність використаного А. С. Ігнатовою методологічного інструментарію.

Методологічну основу роботи становить поєднання загальнонаукових і спеціально-юридичних методів дослідження, серед яких аксіологічний, системний, діяльнісний, діалектичний, герменевтичний, функціональний, формально-юридичний, порівняльно-правовий, соціологічний, емпіричний, прогностичний методи, а також методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, історизму, моделювання та наукового узагальнення. Їх застосування не має формального характеру, а органічно підпорядковане досягненню поставленої мети та вирішенню конкретних дослідницьких завдань.

Позитивної оцінки заслуговує те, що авторка не обмежилася виключно нормативним аналізом законодавства, а поєднала його із вивченням сучасних доктринальних підходів, міжнародних стандартів захисту прав національних меншин та практики європейських держав. Саме це дозволило забезпечити комплексний характер дослідження та уникнути надмірно вузького позитивістського підходу до розуміння конституційно-правового статусу національних меншин.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Результатам дисертаційного дослідження А. С. Ігнатової притаманний належний рівень наукової новизни. Положення з різним ступенем наукової новизни містяться у всіх трьох розділах дисертації.

Серед вагомих елементів наукової новизни, які характеризують отримані в дисертаційному дослідженні результати, доцільно наголосити на таких положеннях:

- уперше запропоновано виокремлення індивідуальної категорії «представник національної меншини», оскільки чинне законодавство оперує виключно колективним поняттям «національна меншина»;

- сформульовано авторську концепцію «націовизначеність» як особливого виду правосуб'єктності. На відміну від загальної правосуб'єктності, «націоправосуб'єктність» визначена як правова властивість особи, що поєднує суб'єктивний елемент самоідентифікації з об'єктивно підтверджуваними критеріями належності до національної меншини, визнається державою та породжує можливість реалізації спеціальних прав і гарантій. У зв'язку з чим розроблено багатокомпонентну систему критеріїв належності особи до національних меншин. Запропоновано модель, яка охоплює чотири взаємопов'язані групи критеріїв: об'єктивні (наприклад, походження); суб'єктивні (самоідентифікація); правові (визнання відповідної меншини державою); соціально-поведінкові (участь у житті меншини);

- уперше запропоновано запровадження на законодавчому рівні обов'язкового та недискримінаційного документа про належність особи до національної меншини, який видається виключно за добровільним волевиявленням особи та ґрунтується на поєднанні об'єктивних елементів – документальних, соціокультурних або біогенетичних;

- уперше обґрунтовано можливість використання результатів аутосомного ДНК-тесту як додаткового та добровільного індикатора належності особи до національної меншини, який може слугувати об'єктивним підтвердженням етногенетичного походження;

- запропоновано новий для української правової доктрини механізм підтвердження належності особи до національної меншини через участь у діяльності культурних товариств національних меншин;

- запропоновано зміни до Кодексу законів про працю України та проекту Трудового кодексу;

– запропоновано створення постійно діючих комітетів з питань національних меншин при районних і міських державних адміністраціях;

– проведено авторське опитування представників польської, угорської, болгарської та словацької меншин із правовим аналізом результатів;

– обґрунтовано доцільність запровадження в Україні спеціалізованого інституту: Уповноваженого з захисту прав національних меншин України (Омбудсмена з прав національних меншин);

– обґрунтовано можливість створення державного реєстру населених пунктів (із мовним статусом) та оновлення статистичної бази після припинення/скасування воєнного стану як передумови ефективної етнонаціональної політики;

– запропоновано створення спеціальних виборчих механізмів, які дозволяють представникам національних меншин бути представленими в парламенті без подолання загального виборчого бар'єру;

– запропоновано нормативно закріпити можливість використання мов національних меншин у судочинстві у всіх категоріях справ як стандарт ефективного доступу до правосуддя;

– обґрунтовано доцільність створення в Україні спеціалізованого органу – Комісії з реагування на випадки дискримінації за ознаками, притаманними національним меншинам, із функціями розгляду скарг, проведення перевірок/розслідувань, вироблення обов'язкових приписів у межах компетенції, моніторингу та підготовки рекомендацій органам публічної влади.

Тож наукова новизна дисертації полягає не в уточненні окремих елементів, а у формуванні цілісної нової доктрини конституційно-правового статусу національних меншин в Україні.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною особисто виконаною науковою працею, в якій викладено авторські підходи щодо

вирішення важливого наукового завдання – формулювання концепції конституційно-правового статусу національних меншин в Україні в контексті історичного розвитку національного законодавства, міжнародно-правових стандартів, сучасних євроінтеграційних процесів та викликів воєнного часу, а також порівняльно-правового аналізу моделей правового регулювання в європейських державах.

Наукові положення, висновки та рекомендації, які виносяться на захист отримано авторкою самостійно. Сформульовані у дисертації визначення понять, висновки та рекомендації, є обґрунтованими в результаті власного дослідження та опрацювання наукових праць вітчизняних та зарубіжних науковців, а також норм чинного законодавства України та міжнародних нормативно-правових актів. Наукову новизну становлять виключно власні (авторські) ідеї та пропозиції. У співавторстві А. С. Ігнатовою опубліковано одну наукову працю: «Грушко М. В., Ігнатова А. С. Міжнародно-правові стандарти щодо правового статусу корінних народів. Права людини –пріоритет сучасної держави: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10 груд., 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 246-250», при цьому було чітко визначено допустимий обсяг авторської участі в цій публікації.

Наукові результати дисертаційного дослідження свідчать, що розвиток сучасного конституційного права супроводжується дискусією з приводу багатьох питань теорії та практики реалізації та захисту прав національних меншин в Україні, рецепції профільних міжнародно-правових стандартів, а також удосконалення національного законодавства про національні меншини у контексті сучасних євроінтеграційних процесів та викликів воєнного часу.

Повнота викладення в опублікованих працях положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, відповідає вимогам МОН України. Основні положення й результати дисертаційного дослідження А. С. Ігнатової викладено в 11 публікаціях, із яких: п'ять статей опубліковано в наукових виданнях, включених до переліку фахових видань України з присвоєнням

категорії «Б», шість публікацій, у тому числі одна у співавторстві, в збірниках матеріалів конференцій.

Оформлення дисертаційного дослідження. Дисертація А. С. Ігнатової оформлена відповідно до нормативних вимог і стандартів, які передбачені до такого роду праць. Робота написана державною мовою, науковим, літературним стилем. Текст дисертації позбавлений граматичних та орфографічних помилок, а також технічних недоліків. Основні положення, висновки, пропозиції та рекомендації, зазначені в роботі, в цілому характеризуються аргументованістю, логічністю, послідовністю виконання та системним підходом до предмету дослідження.

Структура дисертації. Про системність представленого А. С. Ігнатової дослідження свідчить структура дисертації, яка складається з вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (152 найменувань, розміщених на 16 сторінках) та 30 додатків (розміщених на 22 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 249 сторінок, із них основний текст викладено на 192 сторінках.

Структура роботи характеризується цілісністю й логічною послідовністю, є такою, що відображає загальне бачення досліджуваної авторкою проблеми.

Вищезазначене свідчить про логічну послідовність дисертаційного дослідження А. С. Ігнатової, використання в процесі дослідницької роботи принципу викладу матеріалу від загального до конкретного.

Усі розділи, підрозділи та інші структурні частини роботи підпорядковані одній, чітко визначеній меті, яка деталізується конкретними завданнями, які поставила перед собою дисертантка.

Дотримання академічної доброчесності. Аналіз дисертації та наукових публікацій А. С. Ігнатової, у яких висвітлені основні наукові результати дисертації, не дає підстав констатувати допущення нею порушень академічної доброчесності (академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації). Дисертація виконана з поетапною публікацією проміжних результатів

дослідження, що відображені авторкою у наукових статтях, кількість і якість яких відповідає вимогам щодо публікацій.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження А. С. Ігнатової, необхідно вказати на наявність низки дискусійних моментів, які мають своїм наслідком **такі зауваження:**

По-перше, певні сумніви викликає обсяг запропонованих А. С. Ігнатовою нових інституційних та організаційно-правових механізмів забезпечення прав національних меншин. Загальне враження від окремих положень роботи полягає у тому, що чинна система захисту прав національних меншин в Україні розглядається як недостатньо сформована та така, що потребує суттєвого інституційного розширення. Водночас дискусійним видається питання щодо доцільності створення нових спеціалізованих механізмів без попередньої оцінки ефективності вже існуючих правових інструментів. Зокрема, пропозиція щодо запровадження окремого уповноваженого з прав національних меншин потребує додаткової аргументації з точки зору її практичної необхідності, ефективності та співвідношення з чинною системою контролю за дотриманням прав людини.

По-друге, дискусійною видається доцільність використання думки респондентів щодо окремих правових та термінологічних конструкцій, які традиційно належать до предмета фахової юридичної дискусії. Зокрема, питання про практичне значення заміни терміна «національна меншина» на термін «національна спільнота» навряд чи може бути належним чином оцінене особами, які не мають спеціальної юридичної підготовки. У цьому контексті більш релевантними могли б бути результати експертного опитування науковців або практиків, які спеціалізуються на проблематиці прав національних меншин.

Водночас висловлені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження, мають переважно дискусійний характер та можуть розглядатися як напрями для подальших наукових пошуків авторки.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертація Ігнатової Анастасії Сергіївни на тему «Конституційний статус

національних меншин: порівняльно-правовий аналіз» за актуальністю, ступенем новизни представлених результатів, їх наукової обґрунтованості, повнотою викладення в опублікованих наукових працях, рівнем виконання поставленого наукового завдання та володіння методологією наукових досліджень відповідає вимогам, які висуваються до дисертації на здобуття ступеня доктора філософії.

Дисертація відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами), Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 (зі змінами) та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою КМУ від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами), а її автор Ігнатова Анастасія Сергіївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Наталя МІШИНА